

RESZEGI KATALIN: **Kognitív szemléletű névtudományi vizsgálatok.**
A Magyar Névtudományi Kiadványai 54. Debrecen, Debreceni Egyetemi Kiadó,
2022. (263 lap)

1. Az alább ismertetett monográfia Reszegi Katalinnak az utóbbi bő egy évtizedben végzett kutatásait foglalja össze egységes keretben. Recenziómat — szokatlan módon — azzal a megállapítással kezdem, amellyel inkább zárni szokás: a szerző habilitációs értekezésének e megjelent változata hiánypótló munka, még hozzá nem csupán a névtudomány számára. Sőt, véleményem szerint valamivel kevésbé a névtudomány, mint a kognitív nyelvészet számára. A névtudományban ugyanis már születtek kognitív szemléletű írások mind magyarul, mind angolul, és bizonyára számos más nyelven is (ha nem is sok, és nem is tematikailag átfogó igényvel), a kognitív nyelvészetben azonban a tulajdonnevek ez idáig mostohagyereknek számítottak. Pedig — mint a szerző a kötet összegző fejezetében kifejti (209) — a kognitív nyelvészlelet szerint nincsenek adekvát kritériumok a nyelv (vagy egyes nyelvek) központi és periférikus elemeinek elkülönítésére; de még ha ennek ellenére periférikusnak minősítjük is a tulajdonneveket, a nyelvleírásnak akkor is le kellene őket írnia. A szerző egyik célja ezért az volt, hogy a tulajdonnevekkel való foglalkozást, mely eddig a modern nyelvelméletek szemszögéből nézve egy szűk és periférikus területtel foglalkozó kutatók belügye volt, a nyelvleírások szerves részévé tegye. Hogy ezt sikerült-e elérnie, azt csak néhány év, talán évtized távlatából lehet majd megállapítani, és sokkal inkább egy kognitív nyelvész, semmint egy, az adott szemléletmódban kevésbé jártas névkutató kompetenciája eldönteni. A magam részéről mindenesetre úgy gondolom, hogy Reszegi Katalin munkája a lehetőséget maradéktalanul megteremtette e kiemelkedő színvonalú munkával.

A szerző másik célja az volt, hogy a névkutatók számára is nyilvánvalóvá tegye a kognitív megközelítés hasznát (209). Ezt az előzőnél némileg kisebb kihívással járó vállalkozásnak tarthatjuk, hiszen mint a szerző maga is hangsúlyozza, a névtudománytól (legalábbis a magyartól) eddig sem állt távol a funkcionális szemlélet. Vállalása ugyanakkor nem pusztán az eddigi névtudományi kutatások eredményeinek kognitív nyelvészeti terminusokkal való leírását és elméleti átkezeztetését jelenti (bár szükségszerűen ez is részét képezi, és ez sem kis feladat): az újfajta megközelítésmód a névtudományban eddig még nem tárgyalt kérdéskörök beemelését és korábbi eredmények eltérő perspektívából való, új felismeréseket hozó megvilágítását teszi lehetővé.

2. Ha teljes képet szeretnénk kapni a nevekről mint a nyelv elemeiről, akkor a névhasználat társas, kulturális aspektusaira is figyelniünk kell — hangsúlyozza a szerző a Bevezetésben (9–12) —, a nevek ugyanis a közösségekben élő egyének

mentális rendszerének elemei. A kognitív megközelítés tehát valójában nem tesz mást, mint visszahelyezi a neveket a működésük természetes közegébe. Ebben a kognitív nyelvészet mellett a pszicho- és neurolingvisztikai vizsgálatok is a segítségünkre lehetnek; együttes alkalmazásuk eddig mégsem volt jellemző, bevonásuk szintén a kötet újdonságértékű vonásai közé tartozik. A kognitív megközelítéssel szemben, mely végig jellemzi a monográfiát, a pszicho- és neurolingvisztikai eredmények csak a kötet bizonyos részeiben jelennek meg, természetes következményeképpen e nyelvtudományi diszciplínáknak a névtudományétól nagyobb mértékben eltérő érdeklődési körének.

A kötet a tagolása szerint három, a megközelítés fókuszja szerint azonban két nagy egységre oszlik. Az első nagy fejezet (13–70) a tulajdonnevekkel kapcsolatos névelméleti kérdéseket tárgyalja átfogó igénnyel, a második és a harmadik nagyobb egység pedig egy-egy résztémakörre közelít rá: előbb a kognitív szemlélet nyújtotta új témalehetőségekről esik szó (71–128), majd a régóta tárgyalt névtani kérdéskörök közül egynek, a helynévadás módjainak e keretben való újraértelmezése következik (129–207). A kötetet egy rövid összegzés (209–210), egy részletes, magyarul nem tudók számára jól használható angol nyelvű összefoglaló (211–226), valamint a szerző magyar és nemzetközi szintű tájékozódását egyértelműen tükröző bőséges bibliográfia (227–260) zárja.

3. Az I., névelméleti fejezet a kognitív nyelvészetnek a tárgyalt témakörök kapcsán leglényegesebb alapelveit mutatja be jól követhetően. Ezek mellett a szerző a pszicho- és neurolingvisztikai kutatások gyümölcsöző, ám mégis korlátozott felhasználhatóságát emeli ki: kísérletes tudományok lévén, eredményeik csak bizonyos kérdésekre adnak választ, többféleképpen is értelmezhetők, ráadásul maguk az ezeket közlő és interpretáló kutatók sem mentesek az előfeltevésektől. Mivel nem tudhatjuk, mi megy végbe a fejünkben, e tudományok modelljei csupán feltevésrendszerek; ráadásul gyakran csak egy-egy jelenséget kívánnak magyarázni, tekintet nélkül a teljes mentális rendszerre (17–18). Ez az óvatos kritikai szemlélet végig jellemzi a bemutatott szakirodalom értékelését: a szerző összeveti az azonos témában született kutatások eredményeit, újra és újra rávilágítva azok nem kellően tisztázott, túlzottan általánosító vagy megkérdőjelezhető pontjaira. Véleményem szerint ez — természetesen a szerző remek kritikai érzékenyén túl — elsősorban annak köszönhető, hogy a tulajdonnevekkel kapcsolatos, bármilyen megközelítésű vizsgálatokhoz (már a megfelelő kérdések és módszerek megválasztásához is, majd pedig az eredmények kellően átgondolt értékeléséhez) a nevek beható ismerete elengedhetetlen; a tárgyalt pszicho- és neurolingvisztikai kutatások többségében azonban ez legalábbis kevésbé látszik meglenni.

A további alfejezetekben a szerző bemutatja a kategorizáció mechanizmusát (25–27), valamint a neveknek a mentális lexikonbeli elhelyezkedését és az azzal kapcsolatos eltérő álláspontokat (27–32). Bár a közzéjelenő és a tulajdonnévi mentális

lexikont szokás egymás mellett létező, elkülönült alhálózatokként feltételezni, Reszegi Katalin hangsúlyozza, hogy a neveket alkotó közszói elemek révén kell lennie kapcsolatnak közöttük. A mentális lexikon egy többdimenziós hálózat, melyben a nevek mentális reprezentációi névfajták alhálózataivá szerveződnek. Ebben a folyamatban nagy szerepük van a korábban elsajátított neveknek: körük épül ki a hálózat. A gyakori nevek és névfajták erős kapcsolatokkal épülnek be, ezek lesznek azok, amelyeket tipikusnak érzékelünk. Az onomasztikon (vagyis a mentális lexikon tulajdonnévi része) dinamikus rendszer: már gyermekkorban elkezd kiépülni, és egész életünk során bővül újabb nevekkel, illetve névfajtákkal. A hálózat szerveződésében — az egyéneket érő eltérő hatásoknál fogva — számos különbség figyelhető meg, sőt szociokulturális, területi és időbeli eltérésekkel is számolnunk kell. A hálózat kiépülésében a névmodellnek is komoly szerepe van (32–34). A névmodell az egyes (saját és idegen nyelvi) nevekre és névhasználati szokásokra vonatkozó ismereteket, illetve az ezekből kiváló sémákat foglalja magába: ezekre támaszkodva alkotunk újabb neveket, illetve ítéljük meg egy-egy név névszerűségét.

A harmadik alfejezet a tulajdonnevek jelentésének a névtudományban és azon kívül is sokat vitatott kérdéséről járja körül (35–56). A pszicho- és neurolingvisztikai eredmények bemutatása, illetve egyes interpretációik kritikája, sőt helyenként cáfolata új dimenziót ad e problémakör tárgyalásának. A szerző megállapítása szerint a bemutatott vizsgálatok nem támasztják alá a nevek jelentésnélküliségét. A fogalmi tudás nem különíthető el a szemantikai tartalomtól, ezért érdemes e kettőt a nyelvi leírásban is együtt kezelni. Ez az állásfoglalás már átvezet a kognitív szemantikai háttér bemutatásához (40–44), majd annak alapján a tulajdonnevek jelentésének e keretben való megrajzolásához (44–54), természetesen a korábbi névtudományi modellekkel való összevetésben. Nem meglepő módon a szerző a hagyományosnak tekinthető (ám bizonyos szempontból szintén funkcionális) névtani megközelítésekhez hasonlóan, összetett szerkezetként írja le a nevek jelentését. E komplex mentális reprezentációnak számos összetevője van: a denotátumra vonatkozó ismeretek, a típusjelentés (vagyis a névfajta-ra vonatkozó ismeretek), a kulturális jelentés (pl. az *Eger* névhez kapcsolódó kulturális ismeretek, mint a bor, ostrom, regény), az etimológiai jelentés (tulajdonképpen a közszói megfelelőekkel való kapcsolat a mentális lexikonban) és az asszociatív jelentés. Ezek mellett része még a mentális reprezentációnak a név identitásjelölő szerepe (saját névhez való viszony, egy társadalmi, etnikai, nyelvi, politikai stb. csoporthoz való tartozás kifejezése), valamint az erről való tudás (vagyis annak ismerete, hogy egy-egy név vagy névváltozat, illetve annak használata mely csoporthoz köthető). A fogalmi és a tisztán nyelvi sajátosságok tehát, mint e rövid összefoglalásból is kiténik, egyaránt részét képezik a nevek mentális reprezentációjának, méghozzá nem elkülönülve, hanem egymással összefonódva. A szituáció szerepe szintén kiemelendő (54–56). A nevek aktuális használatakor ugyanis

a jelentésük a fenti jelentésmátrixra alapozva képződik meg: prototipikusan ugyan identifikáló funkciójukban működnek, de a kontextus hatására más jelentéskomponensek is előtérbe kerülhetnek.

A névelméleti fejezet utolsó, legtestesebb része éppen ezért a tulajdonnév > közszó váltással, hagyományos nevén köznevesüléssel foglalkozik, hiszen ez esetben is a referáló szereptől eltérő funkcióban való használatról van szó (57–70). A szerző áttekinti e jelenség szakirodalmát és vitatott kérdéseit, majd azt mutatja be, hogyan értelmezhető e folyamat a hálózatmodellben. Ezt követően a változás típusait tekinti át. Értelmezése szerint amikor egy tulajdonnevet reprezentáló hálózaton belül egy vagy több tulajdonságjegy száliensebbé válik a többinél, az a közszóakkal jelölt fogalmi tartalmakhoz közelítő jelentésszerkezetet eredményez; ez teremti meg az alapját annak, hogy az adott nevet közszói jelentéssel használjuk. A metafora és metonímia révén, a korábbi nyelvi tapasztalatainkra támaszkodva így létre tudunk hozni olyan megnyilatkozásokat, amelyekben a nevek közszói jelentésben szerepelnek, s ugyanezek alapján tudjuk értelmezni is az efféle megnyilatkozásokat. E keretben értelmezve a vitás kérdésekre a válaszok egyértelműnek tűnnek: szófajváltás és jelentésváltozás történik, az igei származékok pedig — a korábbi feltételezésekkel ellentétben — nem feltétlenül köznévi fokozaton keresztül, hanem közvetlenül a tulajdonnévből is létrejöhetnek. E modell azt is jól magyarázza, miért a személynevekre és a márkanevekre jellemző leginkább e változás: az előbbieket esetében a névfajta fontossága és elemeinek nagy gyakorisága az ok, az utóbbiak esetében pedig az, hogy jelentésszerkezetükben eleve hangsúlyos a típusjelölés.

4. A II. nagy fejezet a kognitív szemlélet nyújtotta új kutatási témák közül kettőt emel ki: a tulajdonnevek elsajátítását (71–86) és a kognitív térképpel kapcsolatos témakört (87–128). A szerző értelemszerűen e részben támaszkodik a leghangsúlyosabban a pszicho- és neurolingvisztikai kutatásokra, összefoglalva mindazokat az ismereteket és nyitott kérdéseket, amelyek a névkutatók érdeklődésére is számot tarthatnak. Az eddigi kísérletek alapján annyit tudhatunk többé-kevésbé bizonyosan, hogy (legalábbis az angol környezetben élő) féléves gyermekek már megkülönböztetik egymástól a tulajdonneveket és a közszóakat; a folyamat kezdete feltehetőleg nyelvenként eltérő lehet. A személynevekhez képest a helynevek jókora késéssel jelennek meg, ami nem is csoda, hiszen a térről való beszéd együtt fejlődik a téri tapasztalatok fokozatos bővülésével. A szerző ennek kapcsán saját megfigyeléseire is támaszkodik: egy 2 és egy 3,5 éves gyermek nyelvi fejlődését követte nyomon háromnegyed évig. Az ennek nyomán kirajzolódó kép igen szemléletes, bár általánosításokra, mint azt maga is megjegyzi, nyilvánvalóan nem alkalmas.

A másik témakör bevezetéseként először a térészlelés módjáról olvashatunk, a kognitív térkép ugyanis nem más, mint az ennek eredményeképp létrejövő téri

reprezentációk szorosabb-lazább, hálózatos, kollázsszerű szerveződése. Ez szoros viszonyban van a nyelvvel: egyrészt a téri viszonyok és kategóriák nyelvi kifejeződése révén, másrészt mert bizonyos téri információkhoz éppen a nyelv segítségével jutunk. A helyneveknek tudásszervező szerepük van: segítik a különböző helyekről származó ismeretek egy helyhez rendezését és a helyek felidézését, így a róluk való kommunikációt is. A kognitív térkép szerveződése a helynévalkotást és -használatot is meghatározza. Ezt a szerző bőséges példaanyaggal szemlélteti, különösen a nyelvi relativizmus, illetve a névmodell szerepe kapcsán, igen gyümölcsöző módon nemcsak nyugati típusú, városias kultúrákból, hanem természetközeli életmódot folytató népek köréből is. Ennek köszönhetően számos korábbi, nyugati szemszögből tett megfigyelés univerzalitása válik megkérdőjelezhetővé, felhívja a figyelmet a térszemlélet és a téri nyelvhasználat kultúraspecifikus voltára.

5. A III. nagy fejezet a helynévadási módokat értelmezi kognitív keretben. Az előzőekkel ellentétben itt bőséges névtudományi előzményre támaszkodhat a szerző, hiszen e kérdéskör régóta a helynévtörténeti kutatások egyik központi témája. Ennélfogva e rész tartalmazza a legkevesebb (de nem kevés) újdonságot a névkutatók számára, annál többet viszont az e kérdésekkel eddig nem foglalkozó kognitív nyelvészet számára. Különösen, hogy e nyelvleírásban a metonimiának és a metaforának központi szerepe van, így vizsgálatukhoz a számos nyelvben igen jellemző metonimikus (130–154) és a jóval kisebb jelentőségűnek látszó metaforikus (hely)névadás (155–175) jellemzőinek a megismerése nagyban hozzájárulhat. E két alfejezet legfőbb újdonságaként a szerző megállapítja, hogy a korábbi, kizárólag a nyelvi megvalósulásra koncentrált leírásokkal szemben, melyek külön-külön tárgyalták a puszta névátvitellel való névalkotást és azon eseteket, amelyekben a nyelvi forma is változik, a leképezési mechanizmusokra koncentrált szemléletmód egyben tudja kezelni az egyaránt metonimikus vagy metaforikus, de különböző nyelvi szerkezetű formákat.

E két alfejezetet a jelentéshasadással való névalkotás kognitív értelmezése követi (176–186). E szerint egy köznévi elem a tulajdonnévi alhálózat részeként is reprezentálódik, vagyis megmarad a közszoói párjával való kapcsolata. Annak a rég ismert problémának az okát, hogy gyakran eldönthetetlen egy *legelő*, *iskola* típusú megjelölés tulajdonnévi vagy közszoói státusza, abban látja a szerző, hogy a puszta földrajzi köznévi helynevek a helynévi kategória periferikus elemeiként eleve a helynévi és közszoói hálózat határterületén vannak. Az ilyen típusú nevek keletkezésének két, egymással ellentétesnek tartott elmélete (fokozatos átértékelődéssel vagy tudatos névadással) meglátása szerint nem zárja ki egymást, mindkét változásmód lehetséges.

Az utolsó alfejezetek a névformánssal való névalkotás típusait helyezik kognitív keretbe (187–207). Ehhez először a szerző röviden áttekinti e megközelítésmódnak a nyelvten leírásában alkalmazott alapelveit és fogalmait, különös tekintettel a sémákra és a kompozitumszerkezetre, majd részletesen tárgyalja a morfe-

matikus és szintagmatikus névalkotással kapcsolatos kérdéseket (pl. a formánsok típusai, a sémák produktivitása). Ezen alfejezeteket a korábbi szerkezettől eltérően részösszegzések zárják, melyek a gazdag előzményirodalomra támaszkodó áttekintések új eredményeit foglalják össze röviden. Ezek szerint a morfológiai és a lexikális helynévformánsok két, prototipikusan szerveződő, egymást részben átfedő hálózatot alkotnak. A beszélők az általuk elsajátított helynevekből — nem tudatos módon — kialakítanak egyfajta tudást e nevek jellegzetes szerkezetéről, végződéséről; ez alapján tudják megítélni egy hangsor helynévszerűségét, s az egyéni tapasztalatok függvényében a sémák közt akár jelentősebb egyéni, területi, időbeli és társadalmi eltérések is lehetnek. Helynévképzés során a beszélő valamely helynévképzőhöz kapcsolódó séma aktiválásával, egy lexikális elem és egy helynévképző összekapcsolásával nevez meg egy helyet. Az elsődleges lexikális névformánssal alkotott nevek a helynévi és a közszoói alhálózat határterületén épülnek ki, s használatuk révén erősödnek meg a helynévi funkciót reprezentáló kapcsolataik. A másodlagos lexikális névformánssal alkotott nevek (vagyis amelyek formánsai nem léteztek korábban köznévként, pl. *-egyháza*, *-soka* a településnevekben) ezzel szemben eleve a tulajdonnévi alhálózat részeként születnek, s helynévként értelmezésük is egyértelmű.

6. A kötet végén található, mindössze kétoldalas összegzés és kitekintés nem annyira az eredmények, mint inkább a recenzió bevezetésében bemutatott célok összefoglalása, mely segít átlátni e multidiszciplináris témájú, tudományterületileg és nyelvileg is változatos szakirodalomra támaszkodó munka fő pilléreit.

Reszegi Katalin monográfiája részben talán egy kicsit kevesebbet, részben pedig sokkal többet nyújt annál, mint amit a címe sugallni látszik. Saját, empirikus jellegű vizsgálatokra a szerző ritkán támaszkodik; a hangsúlyt egyértelműen a kiterjedt szakirodalom eddigi eredményeinek összevetésére, újfajta elméleti megközelítéséből fakadó összegzésére és átértékelésére helyezi. A kötet I. fejezete ugyanakkor olyan átfogó és nagyívű elméleti alapozás, amely jóval több, teljesebb és meghatározóbb annál, semhogy az inkább egymással csak lazán összefüggő résztémák kidolgozását sugalló *vizsgálatok* szóval lehetne illetni. A könyv második fele a helynevekre koncentrálna (ami érthető és elfogadható módon adódik a szerző elsődleges kutatási területéből), így a személynevek, illetve egyéb névfajták hasonló szemléletű, átfogó áttekintése még várat magára. Akárki lesz is azonban az, aki vállalja ezt a feladatot, nagyságrendekkel könnyebb dolga lesz, mivel Reszegi Katalin könyve az elméleti keret részletes kidolgozásával már megteremtette hozzá a szilárd kiindulási alapot.

SLÍZ MARIANN
ORCID: 0000-0001-5959-1018
ELTE Eötvös Loránd Tudományegyetem
sliz.marianna@btk.elte.hu